

GENCELİ NİZAMİ VE İSKENDERNÂME'Sİ

Yayına Geliş Tarihi: 15.08.2022
Yayınlanma Tarihi: 30.12.2022

Nimet Yıldırım¹

Özet

Azerbaycan ve Türk dünyasının büyük şairi Nizamî, İran ulusal şairi Firdevsî ve aşk ülkesinin hükümdarı Şeyh Sa'dî gibi dünya edebiyatlarının büyük söz ustaları kategorisinde özgün yerini almış, o da yeni ve özgün tarzını oluşturmuş eşsiz bir yetenektir. Farsça şiirde destan yazımcılığı Nizamî ile başlamamış olsa da VI/XII. yüzyıl sonuna kadar dramatik şiir tarzını doruklarına erıştiren tek şair Nizamî'dir.

Şeyh Nizamî, Türk edebiyatlarında, Farsça yazılmış edebiyatta bundan öte bu sınırları aşarak dünya edebiyatlarında özgün ve müstesna bir yere sahip, özellikle "hamse" türünde en yüce makama erişmiş ulu bir bilge şairdir. Onun beşli mesnevilerindeki şairliğine, söz sanatlarındaki başarılarına, ifade tarzına, sözünün ve ifadelerinin gücüne erişen kimse olmamıştır. Başta Azerbaycan, Anadolu, İran, Hindistan olmak üzere çok geniş coğrafyalarda bu büyük söz ustasının eserleri elden ele dolaşmış, geniş kitlelerce okunmuş ve büyük şairler tarafından örnek alınarak aynı ya da benzeri konularda eserlerine çok sayıda nazireler yazılmıştır. Genceli Nizamî'nin en hacimli ve en önemli eseri İskendernâme'sidir. Bu makalede Nizamî ve İskendernâme'si ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nizamî, İskendernâme.Edebiyat

Genceli Nizami and His Iskendername

Abstract

Nizami, the great poet of Azerbaijan and the Turkish world, is a unique talent who has taken his unique place in the category of great word masters of world literatures such as Iranian national poet Ferdowsi and Sheikh Sa'di, the ruler of the land of love, and has created his new and original style. Although epic writing in Persian poetry did not start with Nizami, the only poet who reached the dramatic poetry style to its peak is Nizamî until the end of the 12th century.

Sheikh Nizami is a great wise poet who has an original and exceptional place in Turkish literature, Persian literature, and beyond these limits in world literatures, and has reached the highest rank, especially in the genre of "hamse" (a collection of five works).

No one has reached his poeticness in his quintet masnavis, his achievements in rhetoric, his style of expression, and the power of his words and expressions. The works of this great master of speech were circulated in vast geographies, especially in Azerbaijan, Anatolia, Iran and India, were read by large masses, and many 'nazires' (similar works)

were written on the same or similar subjects by great poets. The most voluminous and most important work of Genceli Nizami is Iskendername. In this article, Nizami and Iskendername will be discussed.

Keywords: Nizami, Iskendername. Literature

Giriş

Edebiyatta "Hamse" türünün kurucusu olarak kabul edilen Ebû Muhammed Cemâlüddîn İlyas b. Yusuf b. Zeki b. Müeyyed Azerbaycan Türk edebiyatın ve Türk dünyasının dâhi bilgelerinden, büyük söz ustalarından ve sarsılmaz temel sütunlarından biridir. Eserlerindeki kayıtlardan bizzat kendi ifadesiyle adının "İlyas", babasının adının da "Yusuf b. Zeki b. Müeyyed" olduğu anlaşılmaktadır. Künyesi "Ebu Muhammed", lakabı "Nizamuddîn", mahlası da "Nizamî"dir. Bazı yazarlar lakabının "Cemaleddîn" olduğunu kaydederler. Şairin doğum yeri bütün tezkirelerin kayıtları ve aynı zamanda kendi ifadelerine göre de Gence'dir. Kendisi de şiirlerinde doğum yerinin Gence olduğunu söylemektedir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmediği gibi hayatı hakkında gerek tezkirelerin verdiği bilgiler gerekse yapılan yeni araştırmalarda elde edilen sonuçlar yeterli değildir; son derece sınırlı da olsa hayatına dair en sağlıklı bilgiler kendi eserlerindeki bazı ifadelere dayanmaktadır. Nizamî genel kanya göre 535-540/1141-1145 yılları arasında dünyaya gelmiştir.

Nizamî'nin ataları yaşadığı bölgeden ayrılıp Gence'ye yerleşmiş ve daha önce de belirtildiği gibi Nizamî de Gence'de dünyaya gelmiştir. Nizamî'nin ailesi erdemli sanatkâr ve bilge kişiliklerin bulunduğu Gence ve çevresinde saygı duyulan ve sevilen önemli bir ailedir. O çağın ünlülerinden; şiirlerini Farsça yazmış Azerbaycan'ın büyük kaside ve gazel şairi, aynı zamanda Atabek Kızıl Arslan'ın saray şairleri arasında yere alan Kıvâmî-yi Mutarrazî/Gencevî onun kardeşi ya da amcasının oğludur.

Nizamî, Gence'de iyi bir eğitim gördü, dil ve edebiyat yanında astronomi, felsefe, coğrafya,

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, nimety@atauni.edu.tr

tıp ve matematik okudu, musikiye ilgi duydu, Farsça ve Arapça'dan başka Pehlevîce, Süryanice, İbranice, Ermenice ve Gürcüce gibi dilleri de öğrendi. Nizamî bir saray şairi olmayıp hükümdarlar, emirler ve eşrafın yakın çevresinde bulunmak yerine mütevazı bir hayatı tercih etti, böylece hem halk ve yöneticiler hem de şairler tarafından saygı gördü.

Nizamî'nin günümüze kadar gelen eserleri Hamse'si ve Divân'ıdır. "Penc Genc" adıyla da bilinen ve yaklaşık 35.000 beyitlik eserin otuz beş-kırk yılda tamamlandığı kabul edilir. Fars edebiyatında türünün en parlak örneği olan Hamse bu dalda eser veren şairlerce örnek alınmış, Emîr Hüsrev-i Dihlevî, Şemseddin Katibî-yi Nişaburî, Abdurrahmân-i Camî, Feyzî-yi Hindî, Hacû-yi Kirmanî gibi şairler esere nazire yazmıştır. Çeşitli kütüphanelerde yüzlerce yazması bulunan eser İran'da, Hindistan'da ve Avrupa'da defalarca basılmış, manzum ve mensur çevirileri yapılmıştır. 2

Hamse'de yer alan mesneviler şunlardır:

1. Mahzenü'l-esrâr: Tasavvuf ve ahlak konulu bir mesnevi olarak Senâî'nin Hadîkatü'l-hakika adlı tasavvufî mesnevisi örnek alınarak yazılmıştır.

2. Hüsrev ve Şîrin: Eserde Sasani Hükümdarı Hüsrev Pervîz ile prenses Şirin'in aşk hikâyesi anlatılır. Güçlü aşk duygularının tahliliyle bir çeşit aşk romanı haline getirilen mesnevi daha sonra benzerlerinin yazılacağı bir edebî tür oluşturmuştur.

3. Leylâ vü Mecnûn: Konusunu Arap kültüründen almakla birlikte kahramanları İranlı kimliğine büründüren Nizamî, kurgulaması ve ifadesiyle aşk temalı en başarılı eserini ortaya koymuştur.

4. Heft Peyker/Behrâmnâme: Eserde Sasani Hükümdarı Behrâm Gûr'un av eğlenceleri, evlilik hayatı ve yedi eşinin kendisine anlattığı hikâyeler konu edilir. Şairin hikâye anlatmadaki

ustalığı ve geniş hayal gücü bu mesnevide doruğa erişmektedir.

5. İskendernâme: 597/1201 yılında tamamlanan İskendernâme; Şerefnâme ve İkbalnâme olmak üzere toplam 10.521 beyitten ve iki bölümden oluşmaktadır. İskender hikâyesinin yarısı birinde, diğer yarısı da ikincisinde anlatılır.

6. Nizamînin, kaside, gazel, terkiib-i bend, terci-i bend, rubai ve kıtalardan oluşan 20.000 beyitlik bir divanı olduğu kaynaklarda söz edilmişse de tam bir nüshası günümüze kadar gelememiş, söz konusu divanın günümüze gelen bölümleri cönklerde ve tezkirelerde bulunan şiirleri Vahîd-i Destgirdî tarafından Gencîne-i Gencevî adıyla yayımlanmıştır (Tahran 1318 hş.). Şarini divanı aynı zamanda Saîd Nefîsî tarafından da Dîvân-i Kasâîd ve Ğezeliyyât-i Nizamî-yi Gencevî adıyla yayımlanmıştır (Tahran 1362 hş.).

1. Mahzenü'l-esrâr

Nizamî'nin beş mesnevisinden ilki olan Mahzenü'l-esrâr, Sanaî-yi Gaznevî'nin Hadîka'sı tarzında daha yenilikçi bir tarzda, daha güçlü ve daha şairane bir dilde kaleme alınmış; ince düşünceler, örneklemeler, mecazlar, ustaca betimlemelerle dolu tasavvufî-felsefî bir eserdir.

Mahzenü'l-esrâr 2.260 beyit olarak 570/1174 yılında kaleme alınmıştır. Eser Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kılıç Arslan'a bağlı Erzincan hükümdarı Fahrüddîn Behrâm Şâh Mengücek b. Davud (ö. 622/1225) adına kaleme alınmış, İbn Bibî'nin aktardığına göre, Fahrüddîn Behramşah bu değerli hediye karşılığında beş bin dinar ve beş deve hediye etmiştir. Şair Mahzenü'l-esrâr'ı yazarken kırk yaşının üzerindedir. Eser Farsça yazılmış mesnevilerin temel metinlerden ve en önemlilerinden biridir. Vaazlar, hikmet dolu sözler yanında öğütlere de yer veren Mahzenü'l-esrâr didaktik ve öğüt içerikli bölümlerden oluşur. Nizamî'nin diğer

2 Ayeîfî, Abdulmuhammed, Dâstân-i Husrev u Şîrin, Tahran 1353 hş., s. noh-u bîst u se; Kanar, Mehmet, "Nizamî-yi Gencevî", DİA, XXXIII, 184.

eserlerinden oldukça farklı ve bütünüyle tasavvuf konulu bir manzumedir. 3

2. Hüsrev ve Şîrîn

Hüsrev ve Şîrin 576/1180 yılında tamamlamıştır. 6.500 beyitten oluşan Hüsrev ve Şîrin, Hüsrev Pervîz'in, Şîrin ile olan aşk hikâyesini konu almaktadır. Atabek Şemsüddîn Muhammed Cihan Pehlivan b. İldeniz'e (eg. 568-581/1172-1185) ithaf edilmiştir. 576/1180 yılından sonra esere şair tarafından birtakım eklemeler de yapılmış ve aynı çağda yaşadığı Selçuklu Tuğrul b. Arslan (eg. 573-590/1177-1194)4 ile Kızıl Arslan b. İldeniz'in (eg. 581-587/ 1185-1191) adları da esere alınmıştır. 5

Eserin kahramanlarından biri olan Şîrin, şairin sevgilisi Afak'tan başkası değildir. Bu hikâye iki sevgilinin ve özellikle de Şîrin'in tertemiz, garazsız aşkının, aşkı uğruna çektiği sıkıntı ve üzüntülerin, riyasız, dosdoğru serüvenini konu almaktadır.

3. Leyla ve Mecnun

Leyla ve Mecnûn, tamamen farklı bir kaynaktan beslenerek akıp gelmektedir. Bu aşk serüveni Arabistan çöllerinde yaşayan iki gencin aşk hikâyesinden oluşmaktadır. Onların dramatik sonları anne ve babalarının ahmakça tutundukları tavırdan kaynaklanmakta olup halk kültüründen alınmış çok eski bir temadır. 6

Şirvanşah Celâlüddeve Ahsitân b. Menûçehr Nizamî'ye bir buyruk yazarak Leyla ve Mecnun hikâyesini yazmasını söylemiştir. Nizamî bu buyruğu kabul etmede biraz kararsız iken o zamanlar on dört yaşlarındaki oğlu Muhammed bu buyruğu kabul etmesini istedi. O da oğlunun isteği üzerine başladı ve dört ay sonra tamamladı. Bu hizmeti karşılığında hükümdardan oğlunu saraydaki nedimlerin yanında görevlendirilmesini istedi. 7Bu aşk hikâyesini de ilk kez tamamıyla yazan Nizamî'dir. Yine çok sayıda İran, Hindistan ve

Anadolu şairleri tarafından bu esere de Mecnûn ve Leylâ, Leylâ ve Mecnûn adlarıyla önemli nazireler kaleme alınmıştır.

4. Heft Peyker /Behrâm-nâme

Heft Peyker, Sasani hanedanının idealist hükümdarı Behrâm Gur'un halk yanlısı ideal eğitim-öğretim politikalarını ve yönetim tarzını konu alan bir eserdir. Şairin aşk konusundaki en üst düzeyde, en ciddi algılamaları temeline dayanan birbirinden ayrı yedi ayrı serüvene yer veren eserde yedi şehzadenin hikayeleri konu edilmektedir. Özellikle sanatsal açıdan Heft Peyker Nizamî'nin eserleri içerisinde en yüce makamda bulunmaktadır. 8

Eserde Nizamî önce şairin hayatı; çocukluk, gençlik ve tahta çıkışı ile ilgili bilgilere yer vermekte, ardından saltanat tahtında bulunduğu yılların gelişmelerini aktarmakta, ardından da yedi ülkeden yedi kız ile olan hikayelerine yer vermektedir. Söz konusu kızlar için her birine özel renkleriyle bir kubbeli yapı yaptırmış, haftanın her günü birinin konuğu olarak her birinden her gün bir hikâyeyi tek tek dinlemiştir. Bu ilginç kızların, dikkat çekici hikâyelerinin her biri ayrı bir manzume olarak eserde yer almaktadır. Bu hikâyelerin ardından da Nizamî, Behram'ın gafleti yüzünden başına gelenleri, Çin hükümdarının İran'a saldırmasını, Behram'ın ibret alarak kendine gelmesi, sonra da yaban eşeği ardından gidip bir daha geri dönmemesi gibi olayları anlatmaktadır. 9

5. İskendernâme

İskender hikâyesi İslâm kültürünün yaygın olduğu coğrafyalarda alabildiğine ün kazanmış, yoğun kitlelerce bilinen ve yaygınlığını sürdüren bir hikâyedir. En eski çağlardan bu yana bu hikâyeler; bir taraftan halk hikâyeleri tarzında hikâyeciler, öğretmenler, hikâye aktarıcıları tarafından köyde kentte, farklı ortamlarda halk kitlelerine; hükümdar saraylarında hükümdarlar ve emirlere

3 Terbiyet, Dânişmendân-i Âzerbaycân, s. 546; Browne, Ez Senâi Tâ Sa'dî, s. 95; Ethe, Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî, s. 72; Safâ, Târîh-i Edebiyyât, II, 701-702.

4 Mustavfî, Târîh-i Guzîde, s. 752-753;

5 Ethe, Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî, s. 73; Safâ, Târîh-i Edebiyyât, II, 802.

6 Rypka, Târîh-i Edebiyyât-i İrân, I, 387.

7 Şibli-yi Numânî, Şî'rû'l-Acem, II, 232-233.

8 Rypka, Târîh-i Edebiyyât-i İrân, I, 388.

9 Safâ, Târîh-i Edebiyyât, II, 803-804.

anlatılırken, bir taraftan da en üst düzeyden ünlü şair ve yazarlarca birbirinden farklı versiyonlarıyla değişik şekillerde Farsça manzum ve mensur metinlerde aktarılmıştır. 10

Söz konusu yoğun tarihsel aktarımlar, mitolojik anlatılar, rivayetler, hikâyeler yoluyla edebiyata ve özellikle de şiire yoğun olarak girmiş, sonra da örneğin Firdevsî (ö. 411/1020) ve Genceli Nizamî (ö. 619/1222) gibi büyük söz ustalarının bu konuda başyapıt değerinde eserler yazmalarına ortam hazırlamıştır.

İskender adının, ona ait olduğu kabul edilen vasiyetlerin, İslâm ahlakı ve siyaseti konulu eserlerde özlü sözler ve felsefî cümleler arasında aktarılması ve yoğun olarak yer alması, daha da ileri gidilerek onun adına onun vasiyetleri ve mektuplarını, Aristo ile karşılıklı konuşmalarını konu alan eserler yazılması ve bu eserlerin bu konuda kaynaklar olarak kabul edilmesi de dikkat çekicidir. 11

İskender'in hayat hikayesi ve mücadeleleri, ayrıntılarıyla en güzel şekilde Nizamî'nin İskendernâme'sinde aktarılır. Bu eserde; tarihi, kültürel, edebi, mitolojik... Birçok konu arasında; İskender'in, İskenderiye şehrini kurması, Âyine-yi İskender'i yaptırması, hükümdar Dara'nın kızı Rüşenek ile evliliği, Kıpçak çölünde birtakım tılsımları, karanlıklar ülkesinde hayat suyunu kaybetmesi, ancak beraberinde bulunan Hızır ile İlyas'ın bu suyu bulmaları gibi konular da detaylarıyla anlatılır. 12

İskender konusunda bilinen en önemli ve ayrıntılı metin Nizamî'nin Şerefnâme ve İkbâlnâme adlarıyla iki bölüm halindeki İskendernâme adlı eseridir. Nizamî'ye göre İskender, İslâm dünyasında "Zülkarneyn" diye anılan, Kur'ân'da Musa Peygamber ile aynı çağda yaşadığı belirtilen, onunla birlikte yaşadıkları birtakım serüvenleriyle anılan (bazılarınca Musa'nın kendisi olarak kabul edilen) kişilikle örtüştürülmüştür. İskender,

Aristo tarafından yetiştirildiği ve bilgilerini ondan aldığı için de Nizamî onu tek tanrı inancı konusunda tam olgunluğa ve erginliğe erişmiş bir tek tanrı inancı hükümdar olarak algılar, öyle niteler, eserinin kurgusunu da bu çerçevede oluşturur. İranlıların onun hakkındaki özellikle Ardavirafnâme ve Zerdüşt inancı eksenli kaynaklarda geçtiği gibi bozguncu, lanetli ve putatapar bir kişilik olduğu inancını yıkmaya ve ortadan kaldırmaya çalışır. 13

Eski İran'da özellikle Sasaniler döneminde İskender "gocestek: lanetli" nitelemesiyle anılmaktadır. İslâm sonrası dönemlerde de bu isim Zerdüşt inanırları tarafından yaygın olarak kullanılmış, birçok Pehlevice metinde bu tarz bir niteleme hep var olagelmıştır. Ancak İslâm sonrası dönemlerde İranlılar da, Araplara uyararak onu sevimli bir kişilik haline getirmişler, onu İranlılaştırarak III. Daryûş'un/Dara üvey kardeşi yapmışlardır. Firdevsî, Şahnâme'de onun büyük bir kişilik olduğunu, büyüklüğü ve bilgeliği sayesinde çok büyük ve olağanüstü işler başardığını anlatır. Ancak Şahnâme'nin bazı bölümlerinde de onun kötülüklerinden söz edilir.

Nizamî, İskendernâme'sinde İskender'den son derece akıllı bir hükümdar diye söz eder, yirmi yedi yaşında peygamber olduğunu söyler. Ancak onun İranlı olduğunu kabul etmez. İskender'in hayatıyla ilgili değişik kaynaklardan süzülerek gelen, değişik çevrelerde ve farklı inanışlara bağlı toplumlarda inançlar ve ulusal değerlerin de derin etkisinde kalıp farklı renkler ve özellikler kazanarak genişleyen rivayetler İslâm sonrası dönem edebiyatının klasik devirlerinden bu yana çok geniş yankı bulmuştur.

Öte yandan son derece gizemli ve sembolik bir adlandırmayla iki kişilik taşıyan İskender-i Zülkarneyn, bilge, iyilik düşünen ve peygamberler arasında sayılan üstün nitelikli bir kişiliktir. Batınîlerin düşüncelerine göre bir "pir" olan ve düşkünlerin, yolda kalmışların

10 Efşâr, İrec, "Hadis-i İskender", Yağma, sy: 194 (Tahran 1343 hş.), s. 160.

11 Efşâr, İrec, "Hadis-i İskender", Yağma, sy: 194 (Tahran 1343 hş.), s. 160-61.

12 Yahakkî, Ferheng-i Esâtir, s. 85; Oşiderî, Dânişnâme, s. 108; Serkaratî, "Efsâne-yi Âb-i Hayât", II, 229-233.

13 Browne, E. G., A Literary History Of Persia, I, 119-20; Browne, E. G., Târîh-i Edebî-yi İrân, I, 181-82.

ellerinden tutan Hızır'ın kılavuzluğunda, karanlıklar ülkesine gitmekte ve orada hayat suyunu aramaktadır. Bu Zülkarneyn'den Kur'ân'da Kehf suresinde söz edilir ve hikâyesi de özet olarak aktarılır. Bu yüzden de Genceli söz ustası Nizamî, İskender'i üç temel özelliğiyle Şerefnâme'sinin baş kısmında "bilgeligi", "peygamberliği" ve "hükümdarlığı"yla öne çıkarmaktadır. Diğer bazı şair ve yazarlar gibi Nizamî de, İskender'in değişik metinlerde sergilenen birbiriyle ters iki ya da üç kişiliğini bir tek kişilikte birleştirerek yirmi yedi yaşında peygamber olduğu kanısındadır. 14

Bazıları onu taht taç sahibi bir hükümdar
Ülküler fatihi, belki dünya fatihi sanıyorlar

Onun divanından emirlerini bazıları
Hikmetle yazdılar buyruklarını

Bazıları ise dindarlığıyla, temizliğiyle
Kabul ederler onu peygamber diye

Bilgelerin saçtığı bu üç daneden
Meyveli bir ağaç dikip yetiştireceğim ben

İlkin hükümdarlık kapısını çalacağım
Ülkeler fatihi oluşundan söz açacağım

Sonra hikmetle sözü süsleyeceğim
Zahmetle toparladıklarımı yenileyeceğim

Kapısını peygamberlikle çalacağım sonra
Çünkü Allah da peygamber der ona 15

İskender'in zaferden zafere koşması, sonunda bir yeryüzü hükümdarı olarak ortaya çıkması ve bütün dünyaya ün salması, bir taraftan da onunla ilgili anlatımların simgesel anlatılarla dolmasına neden olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biri de, halk hikâyelerinde; hem Farsça yazılmış edebiyatta ve hem de diğer edebiyatların önde gelen söz ustalarının eserlerinde İskender'in Fars ülkesi ve İran platosunda yaşayan, Farsça konuşan halkın kültürel zenginliği ve övünç kaynağı geçmişine bir çizgi çeken böyle bir

kişiliğin neden bir ulusal kahraman ve bilge bir hükümdar ve daha da ileri gidilerek bir peygamber olarak kabul edildiği ve hemen bütün edebî yapıtlarda da böyle nitelendirilmesidir?! Zamanla İskender tiplemesi edebiyatın en önemli eserlerinde bir güç, saltanat ve adalet abidesi olarak ortaya çıktı, gerçek üzerine giydirilen efsane elbiseleri birçok şairin dizelerinde kendini yoğun olarak göstermeğe başladı. 16

Nesirden daha çok şiirinde yankı bulan İskendernâme, doğası gereği Yunan rivayetlerinden etkilenmiş olması gerekmesine rağmen, İskender'in fetihlerinin hatıralarıyla, İran ve Mısır topraklarında bu bölgelerin özgün kültür ve medeniyet renklerini de içerisine alarak zenginleşmiştir. İslâm sonrası dönemlerde değişik zamanlarda yazılan İskendernâmeler'in çokluğu da, bu çok renkliliğin bir göstergesi olarak kabul edilir. Nizamî'nin, Şerefnâme ve Hirednâme adlı eserlerindeki rivayetleri İskendernâmeler'deki İranlı renkleri de göstermeleri açısından önemli örnekler arasında yer almaktadır. Bu konulardaki birtakım rivayetlerin çokluğu ve çeşitliliği, Nizamî'den önceki çağlarda yaygın olarak bilinen mensûr İskendernâme'nin bu türden rivayetlerden biri olabileceği kanısını güçlendirmektedir. Her halükarda, İskender'in kişiliği ve fetihleri etrafında oluşturulan farklı Yunan, Mısır ve İran rivayetlerinin bir araya toplanıp aynı konuda harmanlanmış olarak böylesine bir eseri ortaya çıkarması, eski dünyada Mazdeist inanç bağlılarının "Lanetli İskender"inin, İslâm sonrası dönem rivayetlerinde genel olarak evrensel değerleri öne çıkaran, dinsel değerleri yaygınlaştıran bir tür Peygamber benzeri kişiliğe ve bir filozofa dönüştürülmesine neden olmuştur. 17

Nizamî , Firdevsî'den sonra yaşamış onun tarzında mesnevi söyleyen, bu konuda da alabildiğine başarılı olan yetenekli bir sanatkâr ve ilk ulu şairdir. Ancak mesnevilerinde

14 Kezzazî, Mîr Celaluddîn, "Do Çehre-yi İskender Der Edeb-i İrân", Keyhân-i Ferhengî, Tahran 1372 hş., sayı: 96, s. 56.
15 Nizamî-yi Gencevî, Şerefnâme, "Talim-i Hızır Der Goften-i Dâstân", s. 31.

16 Mutemen, Zeynülâbidîn, Tahavvul-i Şir-i Farsî, s. 156; Sıdkî, Muhammed Osmân, "İskender Der Edeb-i Fârsî", Âyende, Tahran 1370 hş., XVII/5-8, s. 422.

17 Zerrinküb, Ez Gozeşte-yi Edebî-yi İrân, s. 80

Firdevsî'nin bakış açısından önemli ölçüde farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Göreceli olarak yeni bir tarzda yazdığı, Şahnâme'de de işlenmiş olan İskender, Behrâm Gûr ile Hüsrev ve Şirin hikâyelerinde farklı bir bakış açısıyla olayları izler; özgün, yeni ve toplum tarafından beğenilen tarzıyla bu hikâyeleri bir bakıma yeniler. Nizamî mesnevilerinde sadece tek bir şairden, Firdevsî'den söz eder. Bu büyük söz ustasına, kendi ifadesiyle; "Sözü bir gelin gibi süsleyen, önceki zamanların usta şairi Tuslu Bilge"ye o denli saygılıdır ki, onun söylediklerini değil, onun eserine almadıklarını, yazmadıklarını tamamlamak için bu eserini kaleme almıştır. 18

Nizamî kendince uygun gördüğü birtakım gerekçelerle İskendernâme'nin kahramanını Avrupa ve Asya'nın birlikte kabul ettikleri yabancı bir kişilik olarak seçmiş ve ona dinsel değerler de yükleyerek "Zülkameyn" adını da vermiştir. İskendernâme'nin edebî, dilsel ve içerik özellikleri alabildiğine fazla, türünün en güzel örneğidir. 19

Nizamî, İskender hakkındaki yaygın anlatıları bir araya toplayarak ilk kez bağımsız bir İskendernâme yazan şair olarak kabul edilir. Bu öneminden olsa gerek kendisinden sonra İskendernâme yazan Türk, Fars ve Hint şairler hep onun bu ünlü eserini örnek almışlardır. Gerçekte onun İskendernâme'si onu antik dünyadaki egemenliklere çekip götüren, bir "Medine-yi Fazıla; Erdem Şehri" arayıp bulma uğruna son çabalarını sarf ettiği ve sonunda da bu arzuladığı şehri eşitlik, özgürlük ve kardeşlik temelleri üzerine yükselttiği son çalışmalarından biridir.

Nizamî'nin İskendernâme'sinde İskender sadece, "Darâ'nın kızıyla evlenen, onun ülkesini ele geçirip İran topraklarına da egemen olan, ateşkedeleri yıkıp yakan, bütün dünyayı gezen, karanlıklar ülkesine giden, hayat suyunu arayan bir ülkeler fatihi değil aynı zamanda bir

peygamber ve Zülkarneyn'dir. Nizamî'ye göre İskender; Ka'be'ye gider, hac görevini yerine getirir. Filozoflar, bilge ve zahit kişiliklerle konuşur, tartışır. Önemli eserlerin kendi diline çevrilmesi ve okunması için destekler sağlar. Dünyayı gezer, her gördüğünden ders çıkarır. Ölümünden önce annesine çok önemli ve etkili öğütler verir." Böylece Nizamî, İskender'in kişiliğinde olağanüstü bir yeti ve çabayla eşine rastlanamayacak bir hayal gücüyle hocası Aristo'nun yapmak istediğini başarır ve onun evreni gezip görmüş bir bilge kişiliğiyle, neredeyse bütün dünyayı fetheden ve zaferden zafere koşan ünlü hükümdar ve kumandan kimliğini bir tek kişilikte birleştirir. Savaşçı bir kumandan aynı zamanda hikmetin tadını almış, bu bilgeliği hükümdarlığına yansımış bir kişilik ortaya çıkarır. 20

Genceli Nizamî, İskendernâme'sinde; düşünce ve düşünce mühendisliği açısından yaratıcılığının en doruktaki örneklerini vermiştir. Bu uğurda dil ve betimleme sanatını da büyülü bir şekilde kullanarak derinlikli yeni ve özgün bir tarz üretmeği başarmıştır. Bu yüzden bu eseri, düşüncenin gelişim tarzı açısından son derece önemli ve dikkat çekicidir. Anlaşıldığı kadarıyla Nizamî'nin zihninde hayal evreninde canlandırdığı Yunanlı İskender, içki içen, ayyaş, yakıp yıkan genç İskender'den başkası değildir. Ancak Nizamî ona; aşk yolunu, bu yolda yürümeği, ruhsal bir sülûfiği, ona kalp ve sevgi vererek sevmeye öğretir böylece ona bambaşka bir şekil ve kişilik kazandırır. 21

Nizamî'nin İskendernâme'yi kaleme almaya başladığı yaşlılık günlerinde bütün arzu ve isteği hayatının kalan kısmında sadece mutlu ve huzur dolu günler geçirmek, iyi insanlarla, bilge ve dost kişiliklerle sakin, sessiz zamanlar yaşamaktı. Bu yüzden İskender'i de klasik metinlerde yer aldığı gibi genellikle lanetli, uğradığı her yeri yakıp yıkan bir bozguncu, dünyayı ele geçirmek isteyen, doyumsuz bir tip

18 Fesâî, Mansûr Restigar, "Hamseserâyî Der Edeb-i Fârsî", Âyine-yi Mirâs, V/36-37, (Tahran 1386 hş.), s. 246.

19 Nu'mânî, Şiblî, Şi'ru'l-'Acem/Târîh-i Şi'r ve Edebiyyât-i İrân (çev. Seyyid Muhammed Takî Fahr Daî-yi Gilanî) Tahran 1335 hş., I,

20 Zerrinkûb, Bâ Kârvân-i Hulle, s. 196-97.

21 Mohabbetî, Simorğ Der Costucü-yi Kâf, s. 473.

yerine bilgi ve bilgeliğin peşinde koşan, gerçeği ve adaleti arayan bir kişilik, yaşadığı çağın geleneklerine uygun olarak bir bilge ve daha da ileri adım atıp bir peygamber olarak görüyordu. Yüksek şairlik yetenekleri yanında derin düşünce dünyasının da etkisi, ilerlemiş yaşının da yönlendirmesi ve diğer etkenler; bilim, hikmet ve tarih gibi alanlarda araştırmalarla uğraşan Nizamî'ye, eski savaş günlerini düşünecek ve onları yeniden canlandırıp dizelerine aktaracak fırsatı bile vermiyordu. Nizamî'nin ünlü bir diğer eseri Mahzenü'l-esrâr'ı kaleme almaya başladığı günlerde zühd ve sufiliğe olan derin ve yoğun ilgisi, İskendernâme'yi yazmaya başladığı günlerde de aynı şekilde ve hiç eksilmeden onun dünyasında varlığını sürdürmekteydi. 22

İç dünyasındaki bu engin mistik düşünceler ve derin anlamlı duygular onun İskender'e nefret ve kin duygularıyla yaklaşmasını, onun dünyanın her köşesinde yaktığı elbette Zülkarneyn hikâyesinde kesinlikle ilahi yönlendirmeler ve işaretlerle yapıldığına inanılan savaş ateşlerinden duyduğu dehşet ve nefreti eserlerinde ortaya koymasını engelliyordu. Şairin, İskendernâme'si de hayatı gibi evrenin bir gün ortadan kaybolup yok olacağı, bütün kargaşalar ve çatışmaların, sertlik ve kabalıkların gerçekte hiçbir sonuç vermeyeceği düşünceleri ve özellikle de felsefi ağırlıklı derin dünyasında dönüp dolaşıyordu. "İskender ve Dara" hikâyesinden başlasa da "Şirin ile Hüsrev" hikâyesinin tersine aşk ve heyecana yer ver vermesede, sevgi ve vefa duygularından tamamıyla yoksun da değildi. Hatta iki büyük egemen Hükümdar'ın mal ve mülk kaygısıyla birbirleriyle savaştıkları anlarda Dara'nın kendi iki kumandanı tarafından İskender'in tahrikleriyle öldürülmesi ve topraklar üzerinde kanlar içerisinde yuvarlanması anında son anlarda dostluk ve sevgi duyguları öne çıkmaktadır. Bunun bir yazgı olduğu, İskender tarafından belirtiliyor ve aralarında dostluk sözleri veriliyor. Dara'nın

isteği üzerine İskender onun kızıyla evleniyor. Elbette kendisi de aşk, vefa, barış, mutluluk ve sevgi tutkunu olan Nizamî'nin düşüncesiyle de, bu efsaneler dünyası hakkında bu hafızalardan silinmiş sevgi dışında birtakım duyguların yeniden canlandırmasına, Kur'ân'ın da işaretiyle kendisinden iyilikle söz edilen biri hakkında hoş olmayan şeyler söylemesine izin vermiyordu. 23

Nizamî'nin İskendernâme'si "Şerefnâme" ve "İkbâlnâme" adlı iki ayrı eserden oluşmaktadır:

5.1. Şerefnâme

Nizamî, "Şerefnâme", "Mukbilnâme", "Şerefnâme-yi Sikenderî", "Şerefnâme-yi Husrevân", "İskendernâme", "İskendernâme-yi Berri" adlarıyla da bilinen Şerefnâme'yi Azerbaycan atabeklerinden Atabek-i Azâm Ebu Bekr b. Muhammed Cihan Pehlivan adına 593/1196 yılından sonra kaleme almış ve kendisine sunmuştur. Ancak eserin değişik yazma nüshalarının başındaki kayıtlardan birkaç kez farklı kişilere takdim edildiği de anlaşılmaktadır. 24

Genceli Nizamî, Filikos'un oğlu İskender hakkında İskender'in hayatının; doğumundan başlayarak birçok ülkeyi fethetmesi ve Rum ülkesine dönmesine kadarki kısmını ele almakta; eserin ikinci kısmı olan İkbâlnâme'yi de ise İskender'in bilgeliği, hikmeti ve peygamberliği; filozoflarla birlikte oturup değişik konularda bilimsel tartışmaları, görüş alışverişleri, birlikte bulunduğu filozoflarla aralarında geçen karşılıklı konuşmalar gibi konulara ayırmaktadır. Şair İskendernâme'sinin bu her iki bölümünde de İskender konulu destanlar ve hikâyelerden, kendisinden önceki İskendernâme türü eserlerden yararlanmış, bütün bunları yaparken hem yazım tarzının ve hem de aruzun gerektirdiği değişikliklerden kaçınmamıştır. Nizamî bu büyük hükümdarın hayatını böylesine kapsamlı bir eserde kaleme alırken Firdevsî'nin Şahnâme'sinde yer alan "Dâstân-i İskender" adlı bölümünün

22 Zerrînkûb, Hikâyet Hemçonân Bakî, s. 188.

23 Zerrînkûb, Hikâyet Hemçonân Bakî, s. 189.

24 Safâ, Târîh-i Edebiyyât, II, 804-806; Safâ, Zebîhullâh,

"Mulâhazâtî Der Bâre-yi Dâstân-i İskender-i Makedonî,

Îrânşînâsi, III/11, s. 370.; Servetiyân Behrûz, "İskender Der Azerbaycan Bâ Nigahî Be Şerefnâme-yi Nizamî", Ferheng u Huner, sayı: 29 (Tahran 1380 hş.), s. 49-51.

tamamlayıcısı olarak düzenlemiştir. Nizamî bu konuda izlediği yolu şöyle anlatır:
Benden önceki Tuslu bilge şair
Sözün yüzünü gelin gibi süsleyen şair

Şahnâme’de sözleri inci gibi dizdi
Birçok sözü de bıraktı, söylemeden geçti

Eskilerden duyduklarının tamamını
Yazsaydı sözü çok uzayacaktı

Dilemediklerini de söylemedi
Kendince seçip eserine aldı önemlilerini

Dostlara ondan pay ayırdı biraz
Helva tek başına yenilince tatlı olmaz

Mücevherleri ipe dizen Nizamî
Yazılmış olanları yeniden yazmadı ki

Delinmemiş incileri buldu hazinede
Tarttı onları kendi mücevher terazisinde

Şerefnâme’yi kutlu sözlerle bezedi
Eski sözleri onunla bezeyerek yeniledi 25

Şerefnâme’de Nizamî, İskender destanını şöyle özetler: İskender, Aristo ile birlikte öğrenim gördü. Hep Aristo ile birlikte bulundu. Öğrenimini tamamladıktan sonra askeri eğitim aldı. Babasının ölümünden sonra onun yerine tahta çıktı. Mısır’a asker çıkarttı. İran hükümdarı Darâ ile savaştı. İran ordularını yenilgiye uğrattı ve İran’ı egemenliği altına alarak ateşkedeleri yıktırdı. Darâ’nın kızı Rûşenek ile evlendi ve daha sonra Batıya doğru gitti. Kabe’yi ziyaret etti. Elburz Dağı, Horasan bölgesi, Hindistan, Çin ve Rusya’ya seferler düzenledi. Son seferinde Ruslarla yedi yıl savaştı. Zafere erişti ve karanlıklar ülkesine gitti. Ardından Yunan ülkesine geri döndü. 26

Nizamî kendi ifadesiyle Firdevsî’nin İskender konusunda söylediklerini tekrar etmemiş, taklitten uzak bir yenilik getirerek daha çok Firdevsî’nin söylemediklerini aktarmış, elindeki çok sayıda rivayetten kendince inanılır

olanları, akla uygun, okuyucuların beğenecekleri şeklide alıntılıyıp aktarmıştır. Şerefnâme’de olayların kronolojik sırasını ikinci plana atması da kendisine gelişmelerin alanlarını tarihsel boyutlarında olduğundan kat kat fazla artırarak anlatmasını sağlamıştır. Yer yer İskender’i bir kahraman, kutsal değerleri savunma yolunda mücadele veren bir gazi, Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyubî gibi bir tip olarak sunmuş, böylece yaşadığı çağın birtakım gelişmelerini de bu hikâyeler arasına uygun bir şekilde yerleştirmesine ortam hazırlamıştır. 27

Bu eserde İskender güçlü bir hükümdar, yiğit bir dünya fatihi, zulme ve haksızlığa uğramış kesimlerin hamisi, bilge ve filozof bir kişiliktir. Nizamî, İskendernâme’inde insanoğlunun gelişim evrelerini bir bir ele alarak mükemmel bir örgü içerisinde yorumlamakta, daha da ileri adımlar atarak son hedefe erişmektedir. Ona göre İskender İran geleneğindeki ideal hükümdar değil, Eflatun şehrinin ideal hükümdarıdır. Burada gerçek İskender, İkbâlnâme’de ise başka bir İskender; ideallerdeki, efsanelerle karışık anlatımlardaki İskender ele alınmakta, İskender bütün arzularına erişmiş, dünya fatihi bir kişiliğin ötesinde, bilge, hekim ve peygamber gibi bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2. İkbâlnâme

Nizamî’nin İskendernâme’sinin ikinci bölümü olan “Hirednâme”, Hirednâme-yi İskenderî”, “İkbâlnâme-yi Sikenderî” ve “İskendernâme-yi Bahrî” adlarıyla da bilinen İkbâlnâme’de; İskender zaferden zafere koşan, ülkeler fetheden bir hükümdar olma sınırlarının ötesine taşınarak bilge, filozof ve peygamber bir kişilik olarak nitelenir. Bu eserde İskender’in sūfiliği ve ahlakî özellikleri öne çıkmaktadır. Nizamî, Şerefnâme ve İkbâlnâme’yi kaleme alırken İskender konusunda başta İskendernâmeler olmak üzere çok sayıda kaynaktan yararlanmış,

25 Nizamî-yi Gencevî, Şerefnâme, s. 31.
26 Safâ, Hemâseserâyî, s. 342, 346; Rezmecû, Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsî, I, 173-174; Keyvânî, Mecduddîn, “İskendernâme”, DMBİ, VIII, 370; Keyvanî, Mecduddîn,

“İskendernâme”, 408; Hanaway, William L., “Eskandar-Nâma”, www.iranicaonline.org
27 Keyvânî, Mecduddîn, “İskendernâme”, DMBİ, VIII, 369.

Farsça kaynaklar dışında Arap, Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarını da kullanmıştır. 28

Nizâmî-yi Gencevî'nin İskendernâme'sinin "Elli Bölüm"den oluşan ikbâlnâme kısmında ele aldığı konulardan bazılarının başlıkları: "İzed'e övgü. Yaratıcıya yakarış. Peygamber'e nat. Dostları anma. Memduhun övgüsü. İskender hikâyesinin başlangıcı. Neden İskender'e Zülkarneyn adı verilir? İskender'in serüveni. Aristo'nun sözleri. Hermes'in sözleri. Eflatun'un sözleri... İskender'in vasiyeti. İskender'in mektubunun annesine ulaşması Babasının ölümü üzerine oğlu İskenderos'un ağlaması..."

İkbâlnâme daha çok şair; akıl, felsefe ve hikmet konularındaki düşüncelerine yer vermekte, derin düşünceler ve alabildiğine yüksek anlamlar, öğütler, ahlakî tavsiyeler, dünyanın yaratılışı konusunda bilimsel ve felsefi görüşler, özellikle de Yunan akıllı gibi konuları öne çıkarmasıyla Nizâmî'nin diğer mesnevilerinden edebî özellikleri ve içeriği açısından daha da öne çıkmaktadır. Çünkü bu eserini kaleme aldığı yıllarda şair hayatının olgunluk ve erginlik dönemini yaşamaktadır. Eser bu yüzden Hirednâme: Akıl kitabı adıyla da bilinmektedir. Öte yandan eserdeki felsefî ve destan dışı öğelerin fazla yer alması onun destansı-kahramanlık anlatısı özelliğini belli düzeyde azaltmaktadır. Genceli söz ustası eserini hazırlarken; gerçek dışı olayları ve asılsız rivayetleri asla aktarmadığını, hikâyeleri derleyip toparlarken Pehlevice eserlerden, Hıristiyan ve Yahudi kaynaklarından yararlandığını söylesede, İskendernâme'sindeki efsanevi ve tarihsel olmayan hikâyeler Firdevsî'nin Şahnâme'sindekilerden daha fazladır.

Örneğin Firdevsî, Nizâmî gibi İskender'in peygamber olduğu kanısında değildir. Yine Şahnâme'de Genceli şairin İskender'e yakıştırdığı olağanüstü özelliklerden de fazla bir iz bulunmaz. Bir taraftan böylesine abartılı pasajların Nizâmî'nin İskendernâme'sinde yer

alması, diğer taraftan şairin betimlemeleri ve ayrıntılı anlatımları bu mesnevisinin, Şahnâme'deki İskender hikâyesinin beş katı kadar bir hacme erişmesini sağlamıştır. Böylesine geniş bir anlatımın ortaya çıkmasının bir diğer önemli nedeni de Yunan ve Hint filozoflarından aktarılan felsefe ve hikmet konulu bölümlerdir. Genceli şair, eserinde aktardığı olayların tarihsel süreçleri ve kronolojik sıralamasına dikkat etmemiş, örneğin farklı dönemlerde yaşamış Sokrates, Eflatun, Aristoteles, Hermes ve daha başka ünlü filozofların tamamını İskender'in sarayında bir araya getirmiştir. Söz konusu filozoflardan aktarılan sözlerin gerçekte şairin kendisine ait olduğu, ancak o kendi sözlerini bu ünlü kişiliklerin dilinden aktarmayı daha uygun gördüğü kabul edilir. Nizâmî'nin İskendernâme'sinin önemli bir diğer özelliği de şairin yaratıcılığını gösteren ve kendine özgü olarak Şerefnâme'nin hemen her bölümünün başında birtakım "sakiname"ler, İkbâlnâme'nin başında da bazı "muğanniname"ler yazmış olmasıdır.

Allah'ım sensin kulun elinden tutan
Kul kaçınılmaz olarak Allah'a muhtaçtır

O bahçede yerimizi güzelleştir
Düşüncelerimizden çirkinlikleri yok et

Ne ben ne de başkaları çareyi bilmeyiz
Sen biliyorsun, bildiğin gibi yap yeter!

Ben kendimde o cesareti bulamıyorum ki
Sana: "Bana şunu bunu ver" diyeyim

Senin, yolunda hiçbir şeye ihtiyacın yok!
Herkes senin kapına muhtaç! 29

Nizâmî'nin Hamse'si ve özellikle de İskendernâme'si kendisinden sonra öylesine ilgi gördü ve beğenildi ki; yüzyıllar sonra bile birçok şair bu eseri kaleme aldıkları bu konudaki manzumelerin örneği olarak kabul etti ve yararlandılar. Ancak Nizâmî'den sonra hiçbir şair onun İskendernâme'si kapsamında ve o büyüklükte bir eser yazamadı. Bazı şairler de İskendernâme'sini örnek alıp, ondan

28 Safâ, Hemâseserâyî, s. 348; Rezmecü, Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsi, I, 175.

29 Nizâmî-yi Gencevî, Kulliyât-i Hamse-yi Hekîm Nizâmî-yi Gencevî, Şerefnâme, s. 237.

esinlenerek İskender hakkında değil de başka önemli kişilikler hakkında İskendernâmeler yazdılar.

KAYNAKÇA

Ayefî, Abdulmuhammed, Dâstân-i Husrev u Şîrîn, Tahran 1353 hş.

Browne, A Literary History of Persia © Browne, Edward Granville, A Literary History of Persia.

Efşâr, İrec, “Hadîs-i İskender”, Yağma, sy: 194 (Tahran 1343 hş.), s. 160.

Ethé, Hermann, Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî (trc. Rızâzâde-yi Şafak), Tahran 2536 şş.

Fesâî, Mansûr Restigar, “Hamseserâyî Der Edeb-i Fârsî”, Âyîne-yi Mîrâs, V/36-37, (Tahran 1386 hş.), s. 246.

Hanaway, William L., “Eskandar-Nâma”, www.iranicaonline.org

Kanar, Mehmet, “Nizamî-yi Gencevî”, DİA, XXXVIII, 184.

Keyvânî, Mecduddîn, “İskendernâme”, DMBİ, VIII, 369.

Kezzazî, Mîr Celaluddîn, “Do Çehre-yi İskender Der Edeb-i Îrân”, Keyhân-i Ferhengî, Tahran 1372 hş., sayı: 96, s. 56.

Mohabbetî, Mehdî, Sîmorğ Der Costucû-yi Kâf, Tahran 1379 hş.

Mu'temen, Zeynulâbidîn, Tahavvul-i Şî'r-i Fârsî, Tahran 1371 hş.

Nizamî-yi Gencevî, Kulliyât-i Hamse-yi Hekîm Nizamî-yi Gencevî, Şerefnâme, s. 237.

Nizamî-yi Gencevî, Şerefnâme, “Talîm-i Hızr Der Goften-i Dâstân”, s. 31.

Nu'mânî, Şiblî, Şî'ru'l-'Acem/Târîh-i Şî'r ve Edebiyyât-i Îrân (çev. Seyyid Muhammed Takî Fahr Daî-yi Gilanî) Tahran 1335 hş., I-III.

Oşîderî, Cihângîr, Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ, Tahran 1371 hş.

Rezmcû, Huseyn, Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsi-yi Îrân, Tahran 1381 hş., I-II.

Rypka, Jan, Târîh-i Edebiyyât-i Îrân (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1370 hş.

Safâ, Zebihullâh, “Mulâhazâtî Der Bâre-yi Dâstân-i İskender-i Makedonî, Îrânşînâsî, III/11, s. 370.

Safâ, Zebihullâh, Hemâseserâyî Der Îrân, Tahran 1367 hş.

Servetiyân Behrûz, “İskender Der Azerbaycan Bâ Nigahî Be Şerefnâme-yi Nizamî”, Ferheng u Huner, sayı: 29 (Tahran 1380 hş.), s. 49-51.

Sıdkî, Muhammed Osmân, “İskender Der Edeb-i Fârsî”, Âyende, Tahran 1370 hş., XVII/5-8, s. 422.

Terbiyet, Muhammed Alî, Dânişmendân-i Âzerbâycân (yay. Ğulâmrızâ Tabâtabâi-yi Mecd), Tahran 1377 hş.

Yahakkî, Muhammed Cafer, Ferheng-i Esâtîr ve İşârât-i Dâstânî Der Edebiyyât-i Fârsî, Tahran 1375 hş.

Zerrinkûb, Abdilhuseyn, Bâ Kârvân-i Hulle, Tahran 1372 hş.

Zerrinkûb, Abdilhuseyn, Ez Guzeşte-yi Edebi, Tahran 1375 hş.